

معرفی یک نسخه خطی فارسی از قرن ۱۲ هجری قمری^۱

فائزه زهرا میرزا*

همه شما دانشمندان می‌دانید که قدیمی‌ترین سیره‌ها را ابن اسحاق نوشته است. وی در قرن دوم هجری می‌زیسته است و بعد از او ابن هشام این سیره را به صورت کتابی درآورده است. بخش‌هایی از روایت او به صورت پراکنده در مهم‌ترین متون تاریخی قرن سوم هجری، مانند «طبقات» ابن سعد و «انساب الاشراف» بلاذری و نیز در تفسیر و تاریخ طبری و کتاب‌های دیگر که پایه و مأخذ همه تاریخ‌نویسان و مفسران بعدی بوده، نقل شده است.^۲

---

* استادیار دانشکده دولتی مارگله اسلام‌آباد؛ FV/

۱. موضوع یکی از هم‌اندیشی‌های مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، «سیرت‌نگاری به زبان فارسی» بوده است. نگارنده در همین موضوع، نسخه خطی‌ای را که درباره سیرت نبوی نوشته شده است و از طرف کتابخانه گنج بخش مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان در اختیارشان قرار گرفته، معرفی کرده است. مطلبی که در پیش‌رو دارید، متن سخنانی است که خانم فائزه زهرا میرزا در این انجمن ارائه کرده‌اند.
۲. سیرت رسول‌الله؛ رفیع‌الدین اسحاق ابن محمد همدانی؛ مقدمه، ص پنزده.

استاد مرتضی مطهری در کتاب سیره نبوی (ص) درباره کلمه «سیره» چنین نوشته است: «واژه سیره در زبان عربی از ماده «سیر» است. «سیر» یعنی حرکت و راه رفتن. به کار بردن لغت سیره که از قرن اول و دوم هجری مسلمانان آن را به کار برده‌اند، خیلی عالی است؛ گرچه در مقام عمل، مورّخین ما خوب از عهده برنیامده‌اند، ولی انتخاب این لغت بسیار عالی بوده است. «سیره» در لغت عربی بر وزن «فعلّه» است و «فعلّه» در زبان عربی دلالت می‌کند بر نوع عمل. «سیر» یعنی رفتار و «سیره» یعنی نوع رفتار و آنچه که مهم است، شناختن سبک رفتار پیغمبر (ص) است. علمایی که سیره نوشته‌اند در حقیقت رفتار پیامبر را نوشته‌اند و کتاب‌هایی که ما به نام سیره داریم «سیر» است نه «سیره».^۳

تا به حال هزاران کتاب درباره سیرت حضرت پیغمبر نوشته شده است و هنوز چندین برابر به صورت نسخه خطی موجود است که شاید روزی آنها نیز در دنیای ادب فارسی به طبع و نشر برسند و کار و کوشش نویسندگان، مورّخان، شاعران و ادیبان به ثمر برسد. فقط در کتابخانه گنج بخش حدود صد نسخه خطی موجود است که درباره سیرت حضرت پیغمبر به نثر و یا نظم نوشته شده و امثال این نسخه‌ها در بسیاری از کتابخانه‌های دنیا نیز دیده می‌شود.

نسخه خطی ای که در اختیار بنده گذاشته شده، با شماره ۳۹۸ به نام «سیرت‌النبی»، به زبان فارسی و به شکل منظوم در فهرست الفبایی نسخه‌های خطی گنج بخش ثبت شده است.^۴ تحقیقات اینجانب، با استناد به اشعار شاعر که «در سبب نظم کتاب» سروده، به این نتیجه رسیده است که تخلص شاعر و سراینده این سیره، «غازی» است و این نسخه شاید «غازی‌نامه» نام داشته باشد؛ چون غزوات حضرت رسول اکرم را به طور مفصل در

۳. سیره نبوی؛ مرتضی مطهری؛ ص ۱۳-۱۲.

۴. چنانکه سراینده این نسخه می‌گوید:

به نظم آورم سیرت مصطفی
عمی قدر خود باز گویم به شرح

همی خواستم مدتی کز وفا
نهم قصه از اول کار طرح

آن مطرح کرده است. شاعر در بعضی از ابیات این کتاب لفظ «غازی» را آورده، از آن جمله است:

اگر ایزدم دل نوازی کند   درین نظم ارشاد غازی کند

و یا:

به ستر خدا دلنوازی کند   زخود پرده بر عیب غازی کند^۵

متأسفانه این نسخه از آغاز افتادگی دارد و نام کاتب در آخر آن محو شده است؛ ولی نیمی از نام او چنین است: «محمدی شاگرد شیخ محمد صحّاف»؛ در ضمن تاریخ کتابت هم ندارد. بنابر عقیده فهرست‌نگار، این نسخه در قرن ۱۲ هـ ق کتابت شده است. خط آن نستعلیق خوش متوسط و دارای ۴۳۶ صفحه است. همه متن به نظم فارسی است و در قالب مثنوی، بر وزن شاهنامه فردوسی: فعولن فعولن فعولن (فعل)، در بحر متقارب مثنیّه محذوف و مقصور سروده شده است.^۶ طبق بررسی‌های من، این کتاب ۱۸۶ عنوان در موضوع‌های مختلف دارد. تمام عناوین کتیبه دارد و همه موضوعات آن عنوان‌ها در کتیبه‌ها نوشته شده است.

عناوین این نسخه اینگونه است: در نعت حضرت محمد(ص)، در مناقب اصحاب پیغمبر(ص)، سبب نظم کتاب، در صفت آفریدن نور حضرت محمد و آفریدن عرش و آدم(ص)، ولادت حضرت محمد، نزول وحی به پیغمبر، در صفت معراج حضرت محمد(ص)، جنگ‌های اسلام (مانند: غزوه بدر، خندق، احد، تبوک، غزوه، مته، فتح خیبر و فتح مکه) و در آخر: وفات حضرت پیغمبر و دفن کردن حضرت محمد(ص).

۵. جای دیگر سراینده در بیت دعائیه چنین سروده است:

به فضل خود این بندگان شاد کن   تو غازی بیمارز و زو یاد کن

این اشعار دلالت بر آن می‌کند که نام یا تخلص سراینده این نسخه خطی غازی بوده است.

۶. اشعار نسخه بسیار روان و به فارسی سلیس سروده شده است. لابه‌لای اشعار آیه‌های قرآن نیز دیده می‌شود.

ترکیبات و قوافی مناسب به کار برده شده و ضمن انجام کلام و روانی الفاظ، سبک ساده‌ای دارد.

در عناوین این نسخه ۵۸ آیه قرآن به مناسبت موضوع کتاب آورده شده است و نگارنده ذیل این عناوین قرآنی در همه این نسخه، سیرت نبوی را شرح و بسط داده است. برای مثال اشعاری از یک عنوان ارائه می‌کنم که شیوه کار سراینده را نشان داده باشم: در آیه نهم سوره یس که سوره ۳۶ قرآن است، خداوند متعال چنین می‌فرماید که «وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا فَأَعْشَيْنَاهُمْ فَهْمًا لَا يُبْصِرُونَ» یعنی «و راه خیر را ما از پس بر آنها سد کردیم و بر چشم (هوش) شان هم پرده افکندیم که هیچ (راه حق) نبینند.» در نسخه مورد نظر ما سراینده این آیه را نقل کرده و زیر آن چنین سروده است:

دویدند در غار و صدر جهان	خدا کرد از چشم ایشان نهان
بجستند بسیار و کم یافتند	ز نایافتن درد و غم یافتند
شنیدم که بعضی ز کفار دون	نشستند آنجا به غار اندرون
نهادند در پیش و خرما به کف	گشادند در خوردن آن به صف
چو انداختندی به دست استخوان	به پیش نبی اوفتادی ز خوان
نشستند چنین بود نزدیکشان	ندید ای عجب چشم تاریکشان
برفتند آخر برون از شکفت	غم از جان سلطان عالم برفت

همان طور که قبلاً ذکر شد، آغاز نسخه که شامل ابیاتی در حمد خدای تعالی است، اینک در دست نیست و نسخه اینگونه آغاز می‌شود:

پرسش کن ای دوستانرا که اوست	به رحمت ز دشمن نگهدار دوست
فرومانده‌ام بیم خوف و رجا	من و کردگار از کجا تا کجا

نگارنده بعد از حمد خدا، حضرت محمد را در ۷۶ بیت نعت می‌کند که آغازگر آن،

این ابیات است:

رسول خدا پیشوای رسل	پس از حمد حق فرض عین است این
محمد چراغ دل اهل دین	که افشا کنم نعت سلطان دین
بزرگان خاصند عامان او	امام هدی مقتدای سبیل
	سر انبیا خسرو مرسلین
	سلاطین عالم غلامان او

شاعر در آخر می گوید:

توکل کنون بر خدا کرده ایم
توکلًا به لطف تو آورده ایم
گرم رد کنی ای نبی و قبول
ندارم کسی جز خدا و رسول

به همین ترتیب این نسخه، عناوین گوناگونی دارد که همه آنها مفاهیمی چون خلقیات، معجزات، غزوات و احادیث حضرت رسول اکرم (ص) را بیان می کند. آخرین عنوان این نسخهٔ ارزندهٔ سیرهٔ نبوی دربارهٔ دفن کردن حضرت محمد (ص) است که با این ابیات شروع می شود:

خلاف خلافت چو بگذاشتند
نبی را به تن شویی برداشتند
شنیدم من از آشنا و اجنبی
که با جامه دادند غسل نبی
رسولی کز او سرفراز آمدند
به خاکش سپردند و باز آمدند
زمین تیره و خیره افلاک شد
که خورشید آفاک در خاک شد (الی آخر)
اینک ابیات پایانی نسخه:

چو ظاهر شود صبح روز بقا
مکن شیخ مرحوم مان از لقا
نویسنده را کن نظر ای اله
که او را جریده پراست از گناه
به هر یک زمان صد هزاران سلام
زما بر محمد علیه السلام

شروہ شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی